

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.110>

ПРАВОВА ДОКТРИНА ІДЕЙ ПРИРОДНОГО ПРАВА У РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ОСНОВІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Романова А.С.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-2858-3052

Романова А.С. Правова доктрина природного права у регулюванні суспільних відносин на основі верховенства права.

Стаття присвячена філософсько-правовим проблемам ціннісних аспектів правової доктрини ідей природного права у регулюванні суспільних відносин, що в межах існуючих правових доктрин покликані збагатити правовий інструментарій, розкрити сутнісні властивості права як явища.

З'ясовано, що термін «доктрина» щодо право- і державорозуміння, охоплює усі сутнісні властивості та підходи до цих явищ. Опираючись на наукові здобутки вчених-правознавців можна з'ясувати сутність права і держави, а згодом, на ці знання взяти за основу у правотворчій діяльності для формування законодавства та для його повноцінного тлумачення.

Наголошено, що, виходячи з тверджень науковців, під правовою доктриною слід розуміти цілісну і гармонічну систему принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій, що складає фундамент праворозуміння, через яке здійснює безпосередній вплив на правотворчість та правозастосування.

Зазначено, що сутність людини полягає в тому, щоб повноцінно існувати, забезпечувати свою життєдіяльність, не порушуючи права і свободи інших людей і сприяти відновленню та збереженню мирного і гуманного співіснування людства у глобалізованому просторі. Тому, право людини на життя, на дотримання принципу збереження людської гідності та усі потреби, що впливають з цього, можна вважати природними за суттю людини. Природно-правовий підхід до розуміння права дозволяє зберігати баланс між «правом – інструментом держави» та «правом – явищем, що формується на основі природних потреб людини.

Доктрина природного права жодним чином не протиставляє свої ідеї позитивістському підходу, а навпаки, дозволяє не допустити свавілля норм прийнятих державою щодо честі і гідності людини. Ціннісні аспекти доктрини природного права полягають у загальнолюдському сприйнятті при-

родно-правових норм як божественних (для віруючої людини), природничо-фізичних законів побудови Всесвіту (для матеріалістів).

Ключові слова: правова доктрина, природне право, норми моралі, позитивне право, війна, верховенство право, цінність права.

Romanova A.S. The legal doctrine of natural law in the regulation of social relations based on the rule of law.

The article is devoted to the philosophical and legal problems of the value aspects of the legal doctrine of the ideas of natural law in the regulation of social relations, which within the existing legal doctrines are designed to enrich the legal toolkit, to reveal the essential properties of law as a phenomenon.

It was found that the term «doctrine» in relation to legal and state understanding covers all essential properties and approaches to these phenomena. Relying on the scientific achievements of legal scholars, it is possible to find out the essence of law and the state, and later, to take this knowledge as a basis for law-making activities for the formation of legislation and for its full interpretation.

It is emphasized that, based on the statements of scientists, legal doctrine should be understood as a complete and harmonious system of principles, views, ideas, ideas, concepts, which forms the foundation of legal understanding, through which it has a direct influence on law-making and law enforcement.

It is noted that the essence of a person is to fully exist, to ensure his livelihood, without violating the rights and freedoms of other people, and to contribute to the restoration and preservation of peaceful and humane coexistence of mankind in the globalized space. Therefore, a person's right to life, to observe the principle of preserving human dignity and all the needs arising from this can be considered natural in the essence of a person.

The doctrine of natural law in no way opposes its ideas to the positivist approach, but on the contrary, allows to prevent the arbitrariness of norms adopted

by the state regarding the honor and dignity of a person. The valuable aspects of the doctrine of natural law consist in the general human perception of natural-law norms as divine (for a believer), natural-physical laws of the construction of the universe (for materialists).

Key words: legal doctrine, natural law, norms of morality, positive law, war, rule of Law, value of law.

Постановка проблеми. Сьогодні в юриспруденції для науковців і практиків актуальним залишається питання якісного, всебічного і ефективного регулювання суспільних відносин на основі чинного правового інструментарію та новітніх концептуальних ідей.

Ідеї в межах існуючих правових доктрин покликані збагатити правовий інструментарій, розкрити сутнісні властивості права як явища.

З розвитком цивілізації право теж набуває нових рис, змінюються підходи до його тлумачення і, що важливо, змінюється, прогресує ментальність самих суб'єктів правотворення. Природно-правовий підхід до розуміння права дозволяє зберігати баланс між «правом – інструментом держави» та «правом – явищем, що формується на основі природних потреб людини.

Сьогодні, на прикладі війни росії проти України, суспільство стикається з незаперечними фактами порушення природних і невід'ємних прав людини. Держава-агресор намагається знищити світоглядно-ціннісні установки нашого народу, що формувалися віками і стали основою нормативно-правового поля. Ми розуміємо, що можна зруйнувати матеріальні речі, на тимчасово окупованих територіях можна вводити в дію неправомочні і незаконні норми, але ті ціннісні аспекти природного права, що існують в українському суспільстві знищити неможливо.

Саме природно-правова концепція праворозуміння сприяє обґрунтуванню права як міри справедливості, як суспільного ідеалу норм якого більшість громадян прагне дотримуватися не через страх перед покаранням, а через повагу і довіру на основі верховенства права.

Стан опрацювання цієї проблематики. Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на теоретико-методологічний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів і філософів різних періодів становлення філософсько-правової та теоретико-правової думки, а саме: праці Аристотеля, Цицерона, Платона, І. Канта.

Науковцями сучасності, що теж приділяли значну увагу проблемам правової доктрини та природно-правовій концепції праворозуміння є: В. Бачинін, М. Братасюк, О. Грищук, С. Максимов, Ю. Оборотов, С. Сливка, А. Стівба.

В межах доктринального осмислення права наукові концепції повинні сприяти формуванню

принципово нового підходу до праворозуміння а також, до ролі людини у праві і значення права для людини.

Метою статті є поглиблення дослідження проблем ціннісних аспектів правової доктрини природного права у регулюванні суспільних відносин на основі верховенства права.

Виклад основного матеріалу. В межах теорії та філософії права існує значна кількість тлумачень терміну «правова доктрина». Кожне з них інформативно цінне і доповнює зміст вказаного явища.

За твердженням В. Тертишника, правова доктрина – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності. В сучасній юридичній літературі термін «доктрина» вживеться у кількох значеннях: - як вчення або філософсько-правова теорія; - як думки вчених-юристів з тих чи інших питань, які стосуються сутності і змісту різних юридичних актів, з питань правотворчості і правозастосування; - як наукові роботи найавторитетніших дослідників у галузі держави і права; - як коментарі різних кодексів або окремих законів [1, С. 147–160].

Як бачимо, перераховані значення в яких вживається термін «доктрина» щодо право- і державорозуміння, охоплює усі сутнісні властивості та підходи до цих явищ. Опираючись на наукові здобутки вчених-правознавців можна з'ясувати сутність права і держави, а згодом, на ці знання взяти за основу у правотворчій діяльності для формування законодавства та для його повноцінного тлумачення.

Також існує думка, що правова доктрина складає фундамент праворозуміння, через яке здійснює безпосередній вплив на правотворчість та правозастосування, знаходячи формалізацію в текстах нормативно-правових та індивідуальних правових актів, а тому правову доктрину можна розглядати як джерело права в широкому значенні причин та умов його походження, а також соціальних факторів, що впливають на його позитивний [2, С. 32–38].

О. Северінова вважає, що під правовою доктриною слід розуміти сукупність ідей та принципів, а також правових інститутів, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою та визначають основні засади, на яких засновується правова система держави. Доктрина бере свій початок у минулому, прямо регламентує право сучасності, визначає право майбутнього та постійно функціонує як динамічна категорія, що забезпе-

чує подальший розвиток та вдосконалення права. До складу правової доктрини держави, або ж генеральної доктрини, входять усі знання, які відповідають загальним вимогам чинної теорії права, відображені у законодавстві та використовуються на практиці [3, С. 297–313].

Щодо принципу верховенства права, то варто зазначити, що за підсумками доповіді Венеціанської Комісії «Про верховенство права», визначено такі складові верховенства права: – доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними); – вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом; – рівність перед законом; – влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно; – права людини повинні бути захищені; – повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватих витрат та відстрочок; – наявність справедливого суду; – держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права [4].

В контексті нашого дослідження зупинимося на осмисленні природного права, природно-правової концепції як однієї найбільш поширеної щодо праворозуміння.

Протягом століть природно-правовий і позитивістський підходи до розуміння права активно розвиваються і збагачуються новими актуальними поглядами та дослідженнями. Ряд науковців і практиків пробують категорично протиставляти ці концепції, тим самим заперечуючи інформативно-ціннісний зміст однієї з них.

На нашу думку, такий підхід є не зовсім науково коректним, адже обидві ці теорії право- і державорозуміння доповнюють одна одну і всесторонньо розкривають походження права та причини виникнення держави як суспільного утворення.

На авторитетну думку Р. Луцького, природне право – це вихідні принципи, на основі яких приймаються чинні норми і на підставі котрих здійснюється їхнє оцінювання. Це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, в тому числі й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості [5, С. 38–41].

Ми повністю розділяємо такий підхід, адже кожне суспільство формує правові норми на основі неписаного розуміння про добро і зло, допустимі і недопустимі межі поведінки людини. Зокрема, мораль одного суспільства може вважати недопустимою поведінку людини, а іншого – абсолютно

прийнятною (кровна помста у деяких мусульманських країнах, одностатеві шлюби тощо).

Як зазначає М. Братасюк, природне право (лат. *lex naturalis*) – доктрина у філософсько-правовому знанні, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Природні права людини тому природні, що вони закладені в самій її сутності, впливають із її людської природи й однакові для всіх [6, С. 11–17].

Сутність людини полягає в тому, щоб повноцінно існувати, забезпечувати свою життєдіяльність, не порушуючи права і свободи інших людей і сприяти відновленню та збереженню мирного і гуманного співіснування людства у глобалізованому просторі.

Саме тому, право людини на життя, на дотримання принципу збереження людської гідності та усі потреби, що впливають з цього, можна вважати природними за суттю людини.

Як бачимо, доктрина природного права жодним чином не протиставляє свої ідеї позитивістському підходу, а навпаки, дозволяє не допустити свавілля норм прийнятих державою щодо честі і гідності людини.

Виходячи з такого твердження слухним є зауваження М. Братасюк, що звернення до відродженого природного права всередині ХХ ст. зумовило зближення природного права та позитивного, перехід природноправових цінностей та принципів в позитивно-правові, природного права в писане, державне. Ця ситуація спостерігається в країнах демократичних і соціально-орієнтованих. Отже, з позицій цієї доктрини природне право – це центральна категорія [6, С. 11–17].

Природно-правова концепція праворозуміння – це теорія, в основі якої покладено ідею, що всі норми права мають ґрунтуватися на певних об'єктивних (природних, надпозитивних) засадах, що не залежать від волі людини й суспільства, установлень держави.

Прихильники цієї школи вважають, що посилення на мораль (насамперед на її складову – справедливість), яка є традиційним втіленням цих об'єктивних засад, становить важливий елемент усякого пояснення, що таке право. Відповідно, головною особливістю природно-правового мислення є критична оцінка позитивного права з позиції моралі. У разі суперечності між природним і позитивним правом перевагу має природне право [7].

Варто також розуміти, що не завжди норми моралі одного суспільства будуть позитивно сприйматися іншим суспільством. Часто ми можемо чути твердження про те, що норми природного права єдині для всього людства. Так, виходячи з беззаперечної цінності життя людини, норма щодо неприпустимості позбавляти життя людину за жодних умов є актуальною для усього цивілізованого світу, але оцінка позитивного права з позиції мо-

ралі повинна відбуватися суто в межах конкретного суспільства.

Наприклад, ми не можемо сказати, що одна релігійна конфесія є «правильною» і її представники дотримуються норм церкви, а інша – не правильна, тому, що канонічні норми їх конфесії відрізняються від загальноприйнятих на певній території. Звичайно, робити категоричні висновки можна лише у випадку, якщо релігійна течія буде пропагувати насильство, порушення прав і свобод громадян тощо. Про інше ми не можемо сказати, що любити Бога і дотримуватися Його заповідей можна тільки через конкретні ритуали, молитву на певній мові або ж в межах певної віри.

Незважаючи на те що доктрина природного права, як і інші концепції праворозуміння, не позбавлена вад, її здобутки перевершують вади. До здобутків доктрини природного права належать: орієнтація доктрини на пошук об'єктивної сутності права через звернення до його морально-етичних основ, що суттєво розширює і поглиблює зміст права, пов'язуючи його з нагромадженими протягом багатьох віків цінностями світової культури; людиноцентричність доктрини природного права: у центрі всіх її варіантів – людина, її гідність, невідчужувані права та свободи, які є невіддільною рисою природи людини. Вони обмежують державу, є суттєвою перешкодою для державного свавілля; протидія доктрини природного права надмірному формалізму й догматизму у праві. Згідно з нею першоджерелом права є не держава, а людина, її природні невідчужувані права й свободи та інші цінності людської культури; розрізнення понять «право» й «закон», встановлення орієнтирів для пошуку критеріїв правового закону та «правопорушующого законодавства» [8, С. 12–42].

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що ціннісні аспекти доктрини природного права полягають у загальнолюдському сприйнятті природно-правових норм як божественних (для віруючої людини), природничо-фізичних законів побудови Всесвіту (для матеріалістів).

Природно-правовий підхід до розуміння правотворення і державотворення розкриває цін-

ність права для людини з позиції забезпечення, реалізації та дотримання даних їй від природи прав, незалежно від волі законодавця, щоби більше, контролюючи цю волю і спрямовуючи її практичне втілення у формування гуманних законів, що сприяє розвитку правової, демократичної держави на засадах принципу верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тертишник В.М. Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 4. С. 147–160.
2. Северінова О.Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 32–38.
3. Полянський Є.Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 17. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 297–313.
4. Справедливий суд. Принцип верховенства права. <http://akrsud.kharkiv.ua/printsip-verhovenstva-prava/>.
5. Луцький Р.П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.
6. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (13). 2018. С. 11–17.
7. Вільна енциклопедія Вікіпедія. Природно-правова концепція праворозуміння. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D>.
8. Козюбра М.І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42.